

Egy tudományos értekezés: Kierkegaard helye Brandenstein Béla életművében

Mihez kezdhet egy ízig-vérig akadémiai filozófus Kierkegaard-ról? Az, akinek lételeme a rendszerben való gondolkodás, megértheti-e egyáltalán a dán bölcselő műveinek igazi jelentését? E kísérlet kimenetele legalábbis kétséges, így a vizsgálatunk középpontjában álló Brandenstein Béla (1901-1989) által írt Kierkegaard-könyv¹ talán nem is lehet több „tisztességes iparosmunkánál”? Hipotézisünket, miszerint Brandenstein érdeklődése lényegében „szakmai” jellegű volt, alátámasztani látszik, hogy stílusában, gondolkodásmódjában nem „fertőződött meg”, ahogyan az a dán gondolkodó interpretátorai többségénél diagnosztizálható. Szerzőnk egész alapállása, mint rendszerben gondolkodó és szisztematikus rendszerépítésre törekvő filozófus, ellentétes a kierkegaard-ival. Brandenstein szintetizáló hajlama és munkásságának ezen időszakában szellemi univerzumának legfőbb viszonyítási pontjaiként szolgáló Plátón, Arisztotelész, Kant, Hegel, Husserl, Bolzano és Heidegger befolyása szintén a kapcsolat „formális jellegét” látszanak erősíteni.

A Kierkegaard-könyv megszületésének körülményei is jellemzőek, van ugyanis némi igazság abban, amit irigyei vetettek a szemére, hogy túl sokat ír, grafomániájának egyik – egészen kierkegaard-i – magyarázata lehet a magány.

Az egyik magyar filozófus azt írta róla egy magánlevélben, hogy minden témát felkapott és „elírt” mások előtt. Állítólag így született meg Kierkegaardról szóló könyve, majd pedig az első egzisztencialista hangok hatására a hatalmas antropológiai mű, *Az ember a mindenségben*.²

Úgy tűnik tehát, hogy a műben nyoma sincs a kierkegaard-i írásmódnak, ugyanakkor mégis több rejtett szállal kötődik az 1930-as évekre már egyértelműen formálódó interpretációs hagyományba. Akadémiai értekezésével Brandenstein szembetűnő ellenpontját képezi Lukács

¹ Brandenstein Béla: *Kierkegaard*. 1934, Budapest, Franklin Társulat; a továbbiakban a főszövegen belüli zárójeles oldalszámok erre a műre vonatkoznak. (A mű először a *Budapesti Szemlé*ben került publikálásra 1934-ben: 62. évf. 674. sz. 73–92. o., 675. sz. 180–209. o., 676. sz. 300–337. o.; újabb kiadása Veres Ildikó előszavával: 2005, Budapest, Kairosz.)

² Hanák Tibor is a levélíró kilétét homályban hagyva említi ezt tanulmányában: „Brandenstein Béla – A filozófus”. *Mikes International* 2005/3, 70–73. itt: 71.

György esszéisztikus beszédmódjának, mégis számos közös elemet fedezhetünk föl esetükben, amelyek számbavétele szintén célja tanulmányunknak.

Az 1930-1940-es években Brandenstein monografikus igényű filozófiatörténeti munkák sorát jelentette meg, amelyek tükrözik érdeklődésének irányait, valamint azt a törekvését, hogy az európai „gondolat hőseit” megismertesse a művelt magyar olvasóközönsséggel. Ennek szellemében publikálta Kierkegaard-ról, Platónról³, Nietzsche-ről⁴, írott könyveit, amelyeknél célul tűzte ki, hogy minden esetben átfogó képet adjon az egész életműről. Nietzsche-könyve előszavában így fogalmazott:

A becsületes értelmezéshez és a lelkiismeretes bírálathoz elkerülhetetlenül szükséges magának az írónak nem csak alapos ismerete, hanem gondos ismertetése is. Ezért, és mivel amúgy sincs átfogó magyar Nietzsche-munka, szükségesnek tartom Nietzsche gondolatait igen bőven és lehetőleg teljes szövegrészek hű bemutatásában közölni. [...] Az egyes művek bemutatása után vezető eszméiknek újólagos, immár bíráló és Nietzsche egész életének bontakozásába állított kiemelése viszont arra alkalmas, hogy a Nietzsche-kép lényeges vonásai el ne mosódjanak gazdag gondolatvilágának részleteiben.⁵

Bár a dán filozófusról írott mű esetében ezek az elvek nem jelennek meg explicit módon, mégis érzékelhető törekvései voltak a szerzőnek.

I. *Szellemi háttér, viszonyítási pontok*

1. *Rendszeralkotók*

A Kierkegaard-könyv újbóli, 2005-ös kiadásához írt bevezető tanulmányában Veres Ildikó sorra veszi a szerző életének legfontosabb eseményeit születésétől haláláig. Azért is nélkülözhetetlen mindez, mert Brandenstein munkássága – néhány tanulmányát leszámítva – ismeretlen hazánkban. Veres a tervezett életműsorozattal a filozófus műveinek kiadását és az ezekben történő bevezetést tűzte ki célul. Brandenstein egész gondolati rendszerének rövid, de lényegre törő bemutatására is kísérletet tesz itt Veres, amelynek során jól láthatóvá válnak a kapcsolódási pontok az európai és a magyar filozófiai hagyományban. Rendszerének kialakítása során

³ Brandenstein Béla: *Platon*. 1941, Budapest, Szent István Társulat.

⁴ Brandenstein Béla: *Nietzsche*. 1943, Budapest, Szent István Társulat. (Reprint kiadás: Budapest, Szent István Társulat, 2002.)

⁵ Brandenstein 1943, 4. sk.

Arisztotelész, Heidegger, Husserl és Bolzano mellett Pauler Ákos és Böhm Károly tanai voltak mértékadóak számára.

A kierkegaard-i hatás minél pontosabb leírása érdekében tehát fel kell térképeznünk, hogy kik, mely irányzatok, művek és alkotók határozták meg Brandenstein gondolkodását az 1930-as évek legelején, a Kierkegaard-könyv megszületésekor, illetve milyen irányokba indult tovább ezután. A kérdés megválaszolásához nagy segítségünkre volt a Dukai András által összeállított bibliográfia, amely a 2005-ös *Brandenstein Béla emlékkönyv*ben jelent meg⁶. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban szerzőnk figyelme főként filozófiatörténeti témájú kutatásokra összpontosult, a német idealizmus, majd pedig Heideggerrel és a vele erősödő egzisztencialista filozófiával foglalkozó szövegei lehetnek érdekesekek számunkra. Emellett teoretikus problémák is foglalkoztatták, például antropológiai, kultúraelméleti és -kritikai kérdések.

Elsőként a szerző *Kant és a német idealizmus* címen 1932-ben megjelent munkájáról⁷ kell szót ejtenünk, amelynek középpontjában a kanti filozófia alapos bemutatása áll. A könyv alig negyedében elemzi Fichte, Schelling és Hegel gondolatait, valamint ezek viszonyát a königsbergi filozófushoz. Témaválasztását Brandenstein e szerzőknek az újkori gondolkodásban vitathatatlanul növekvő szerepével indokolta, ugyanakkor tanulmányozásuk megfelelő alapot biztosított számára a kierkegaard-i univerzumban való elmélyedéséhez is. A könyv záró sorai már egyértelműen ezt az irányt látszanak kijelölni:

Az újkori bölcséletnek az a szédületes magasba törtetésben való hatalmas kulminációja tlzott volt: össze kellett omlania. Összeomlása után a filozófia sokáig a földön hevert, a XX. század fordulója körül újra felemelkedett: XIX. századbéli újratekérései és XX. századbéli felvirágzása külön tanulmányt igényelnek.⁸

Egy másik, bár még mindig csupán indirekt módon köthető hivatkozás 1933-ban történt. E tanulmányban⁹ Nietzsche kultúrkritikájával kapcsolatos álláspontját fejtette ki a szerző. Annak ellenére, hogy a műben – a korabeli interpretációs irányokhoz alkalmazkodva¹⁰ – fajelméleti kérdések is szerepet kaphattak, mégis érdekes lehet számunkra mindaz, ami Nietzsche kereszténység-kritikájával illetve az európai kultúra válságával kapcsolatban elhangzik, hiszen ezek

⁶ Dukai András: „Brandenstein Béla bibliográfia”. In Veres Ildikó (szerk.): *Brandenstein Béla emlékkönyv*. 2002, Hága, Mikes International, 68–77.

⁷ Brandenstein Béla: *Kant és a német idealizmus*. 1932, Budapest, Medvei Dezső.

⁸ Brandenstein 1932, 193. sk. (A szöveget változatlanul, a helyesírási hibák javítása nélkül szerepeltetem.)

⁹ Brandenstein Béla: „Nietzsche kultúrkritikája és kultúránk jövő alakulása”. *Magyar Kultúra* 1933/1, 295–307, 344–356.

¹⁰ A nietzschei életmű szándékos meghamisításának körülményei, és a XX. század első felének recepciójára gyakorolt káros hatásai ma már közismertek. Lásd Kiss Endre: *Friedrich Nietzsche filozófiája*. 1993, Budapest, Gondolat, 9–46.

visszatérő elemek lesznek a dán filozófus esetében is. Le kell azonban szögeznünk, hogy Kierkegaard név szerinti ebben a műben nem jelent meg. Brandenstein kiemeli mind a vallás és az állam egymásra hatásának romboló következményeinek gondolatát, mind a modern tudományok és a tömeg uralomra jutásában rejlő negatív potenciákat¹¹. Kiindulópontja szerint „ma már senki sem vonja kétségbe, hogy valami óriási kulturális összeomlás korát éljük”¹². Ennek látnoki erejű leírását Nietzsche egyik legfőbb érdemének tartja, amely felismeréssel azonban koránt sincs egyedül a korban¹³. Jól látta a folyamat előjeleit, az egész krízist képes volt megjövendölni: „hiszen ő kultúránknak az őt megelőző és korabeli történetéről olyan megállapításokat tesz, amelyekből vont következtetései egyenesen bevált jóslatoknak bizonyulnak ma.”¹⁴

Brandenstein 1927-től munkatársa az *Athenaeum* című lapnak, amely a korszak legmeghatározóbb szellemi folyóirata volt. Itt került publikálásra azoknak a vitáknak az anyaga, amelyek szervezésében neki kulcsszerep jutott. Alig múlt 30 éves, amikor szakmailag szinte már mindent elért. egjelent a fő művének tartott *Grundlegung der Philosophie*, és amikor mestere, Pauler Ákos 1933-ban meghalt, ő került a magyar filozófiai élet vezető pozícióiba: a budapesti tudományegyetem filozófiai tanszékének élére, az Akadémia Filozófiai Bizottságának elnöki székébe, s a Magyar Filozófiai Társaság igazgatója lett.

Ez utóbbi 1938 és 1944 között intenzív szakmai életet szervezett, amelynek kiemelkedően fontos rendezvényei a vitaülések voltak¹⁵. A társaság társelnöki, majd elnöki tisztségét ezekben az években Brandenstein Béla látta el, akinek tisztje e disputák vezetése, értékelése, lezárása volt. Ezek során mindvégig két jól körvonalazható cél lebegett a szeme előtt: egyrészt, hogy a művelt nagyközönségnek is közvetítse a filozófia legújabb eredményeit, illetve – polemikus szituációkat provokálva – összefogja a kor hazai szellemi életét, gondolkodóit. Nem csak filozófusokat, de matematikusokat, nyelvészeket, irodalmárokat, orvosokat, teológusokat, közgazdászokat, tanárokat is sikerült megnyernie az ügynek. Több mint negyven alkalommal, a legkülönbözőbb témákkal kapcsolatban tartott ő maga is előadást. Habár évekkkel a Kierkegaard-könyv megszületése után járunk, ezekben mégis tetten érhető a dán gondolkodó hatása. Az is beszédes, hogy milyen szerzőkkel, témákkal kapcsolatban fordult Brandenstein Kierkegaard-hoz, és milyen irányokba haladt tovább.

¹¹ Brandenstein 1933, 306. sk.

¹² Brandenstein 1933, 295.

¹³ Lásd erről bővebben „Válságból válságba – kierkegaard-i lábnyomok Hamvas Béla életművében” című tanulmányomat a *Létiünk* folyóirat 2014/1. számában.

¹⁴ Brandenstein 1933, 296.

¹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban Laczkó Sándor: „Brandenstein Béla és a Magyar Filozófiai Társaság vitaülései”. In Veres Ildikó (szerk.): *Brandenstein Béla emlékkönyv*. 2002, Hága, Mikes International, 65–67.; Veres Ildikó: „Meditációk a filozófia jelenéről és jövőjéről – Halasy és Brandenstein”. In uő: *Hiány-Filozófia-Kritika. Válogatott tanulmányok a magyar filozófia történetéből*. 2011, Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 261–276.

Kitűnő példája ennek a *Heidegger egzisztenciális filozófiájával*¹⁶ kapcsolatos hozzászólás, amelynek kiindulópontja, hogy konstatálja a szóban forgó irányzat kierkegaard-i és nietzschei gyökereit és kibontakozását Heidegger, Bergson vagy éppen Jaspers műveiben. A szerző némileg patetikusan fogalmaz, amikor az egzisztencialista gondolkodás egyre fokozódó népszerűségének okait a korban egy sajátos élethangulat kifejeződésében véli felismerni:

A semmiben magára maradó és önmagában megállni készülő emberé, aki érzi, hogy a semmibe „vetett” és a halálnak szánt, de azért, ennek teljesen tudatára ébredve, megáll: ebbe a magatartásban kétségtelenül van heroizmus. Kierkegaard embere ez.¹⁷

Ugyanakkor óva int attól, hogy az „exisztenciális bölcsélet” válsággal kapcsolatos elemeinek elsajátításában olyan messzire menjünk, mint Slatinay Ernő vagy még inkább Hamvas Béla, aki a korszak meghatározó szellemi alakjaként a viták során gyakori ellenfele volt Brandensteinnek.¹⁸ Az egzisztencialista gondolkodás iránti érdeklődése azonban mégis tartósnak bizonyult, hiszen később, németországi működése során egy terjedelmes kötetet szentelt az irányzat bemutatásának.¹⁹

2. A nyelv-probléma

Brandenstein Kierkegaard-értelmezése szempontjából egyáltalán nem mellékes, hogy kiválóan tudott németül, kétnyelvűségének azonban előnyös és hátrányos hatása egyaránt érvényesült. Ennek köszönhetően elmélyedhetett a kierkegaard-i művek ekkorra már bőszegesen rendelkezésre álló német kiadásaiban és az ezekhez kapcsolódó szekunder irodalomban, ugyanakkor munkája során elsősorban e filozófiai hagyományban talált mintát, így gondolkodása ennek fogalmiságával „terhelt”.

Veres Ildikó mutat rá egy Brandenstein filozófiai szóhasználatáról, „nyelvi játékaikról” szóló tanulmányában, hogy néhány könyve, például a fő művének tekintett *Bölcséleti alapvetés*, illetve művészetfilozófiai, etikai tárgyú írásai kifejezetten olvashatatlanok. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a szerző rákényszerült, hogy „rendszeréhez egy sajátos és többé-kevésbé új fogalmi és ezzel együtt nyelvi hálót konstruáljon”.²⁰ A nyelv-problematika tulajdonképpen

¹⁶ Brandenstein Béla: „Heidegger egzisztenciális filozófiája”. *Athenaeum* 1939, 293, 309–310.

¹⁷ Brandenstein 1939, 309. o.

¹⁸ Lásd erről bővebben „Válságból válságba – kierkegaard-i lábnyomok Hamvas Béla életművében” című tanulmányomat a *Létünk* folyóirat 2014/1. számában.

¹⁹ Brandenstein Béla: *Leben und Tod. Grundfragen der Existenz*. 1948, Bonn, H. Bouvier u. Co.

²⁰ Veres Ildikó: „Brandenstein Béla »nyelvi játékaik«”. In uő: *Hiány-Filozófia-Kritika. Válogatott tanulmányok a magyar filozófia történetéből*. 2011, Kolozsvár-Szeged, 237–257., itt: 243.

lefordítható azzá a fentebb már körvonalazott kérdéssé, hogy mire juthat Kierkegaard-ral egy „utolsó rendszeralkotónak”²¹ nevezett, a spekulatív filozófiának teljes mértékben elkötelezett gondolkodó.

Észre kell vennünk azonban, hogy az imént felrótt nehézkesség, érthetlenség egyáltalán nem mondható el a popularitás igényét szem előtt tartó filozófiatörténeti munkáiról, vagyis a Kierkegaard- és a Nietzsche-könyvekről, hiszen ezek stílusa, terminológiája egészen eltérő. Hogy mi lehet ennek a jelenségnek az oka, arról egy korabeli filozófiai vitában a gondolkodóink által képviselt álláspontok szembesítése alapján alkothatunk képet: míg Hamvas egyértelműen az epigrammatikus, esszéisztikus stílus mellett áll ki, addig Brandenstein véleménye szerint minden nagy filozófia csak rendszeres lehet, akár európai, akár hindu.²² Természetesen szó sincs róla, hogy Brandenstein Bélát emiatt besorolhatnánk a századelő magyar szellemi életének – többek között Hamvas Béla vagy éppen Lukács György nevével egyaránt fémjelezhető – (filozófiai) esszéíró hagyományába, a fenti distancia azonban mindenképpen önmagáért beszél. Így amikor Brandenstein nem saját filozófiai rendszerét fejt ki, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére igényt tartó filozófiatörténeti munkát ír, stílusa élvezetes, élénk, olvasmányos. Itt érdemes tehát leszögeznünk, hogy a Kierkegaard-könyv megírásának apropója nem az volt, hogy benne a szerző saját gondolatainak kifejtéséhez díszletként használja a dán filozófust, mint ahogyan arra több példát is találhatunk a kortárs interpretátorok esetében²³.

3. Nietzsche

Kierkegaard Nietzschével való összevetése Brandenstein esetében jogtalanak tűnhet, hiszen kettejük párhuzamának felismerése gondolkodásának koránt sem lényegi eleme. Mindegyikre egy időben, az 1930-as évek legelején figyelt fel, ez azonban egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a korszak meghatározó alakjairól van szó, akik európai reneszánszukat élték ebben az időszakban. Hasonló vonásaikat több alkalommal is említi a szerző, de nem köti őket össze olyan következetes és explicit módon, mint ahogy teszi azt például Karl Jaspers nyomán Hamvas

²¹ 1989-es halálát követően Hanák Tibor méltatta e szavakkal: „Brandenstein Béla professzor olyan szuverén filozófiát és gondolkodásmódot képviselt, melyhez fogható az ő színvonalán aligha találunk szerte a világon. Sírba szállt vele a rendszeralkotó filozófia egyik utolsó képviselője.” Lásd: Hanák Tibor: „Brandenstein Béla – A filozófus”. *Mikes International* 2005/3, 70–73., itt: 70.

²² Veres: „Meditációk...”, 2011, 270. o.

²³ Lásd például Noszlopi László: „A modern társadalom embere Kierkegaard szemléletében”. *Társadalomtudomány* 1933, 89–93. vagy Tavaszy Sándor: *Kierkegaard személyisége és gondolkozása*. 1930, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum.

Béla a *Szellem és egzisztencia*²⁴ című művében. Ennek ellenére talán mégsem haszontalan a Nietzsche-könyvvel kapcsolatban néhány észrevételt tenni.

A legfőbb közös elem, hogy Brandensteinnek mindkét esetben fő törekvése a gondolkodó fontosabb műveit hosszabb, gyakran több oldalnyi idézet²⁵ vagy lényegre törő összefoglaló segítségével közvetíteni az olvasóközönség számára. Ily módon igyekezett a szövegek hiányzó magyar fordításai miatt tatóngó szakadékon hidat verni, ami meghatározta e művek szerkezetét, tartalmát és stílusát. Veres Ildikóval egyetértésben, a popularitás irányába tett engedményként értékelhetjük, és így elfogadhatónak tartjuk, hogy a szerző többször leegyszerűsíti a választott gondolkodók mondanivalóját.

Brandenstein hasonló módon viszonyul mindkét filozófushoz, személyiségük, lelki alkatuk feltérképezése által akar közelebb jutni műveik megértéséhez is. Veres a Nietzsche-könyvvel kapcsolatban jegyzi meg, hogy „nagy szimpátiával közelít a monumentális életműhöz, és intelligens filozófusi mentalitással tartja magát saját világnézeti álláspontjához, megértve a nietzschei nézeteket.”²⁶ Ugyanez azonban a Kierkegaard-tanulmányal kapcsolatban már nem mondható el, ahogy arra a későbbiek során igyekszünk majd rámutatni.

Fontos különbségre lehetünk figyelmesek akkor is, amikor Brandenstein és Nietzsche gondolkodói alkatát, „filozófusi ars poeticáját” szembesítjük. Előbbi felrótta német elődjének az európai filozófiai hagyomány alapos ismeretének, valamint a „szerinte nélkülözhetetlen lételemző –elvont-bizonyító metodika” hiányát, „a logicitást és mindenféle struktúrában való gondolkodást elutasító” mentalitását. Ezen kifogások többé-kevésbé helytállóak Kierkegaard-ral kapcsolatban is. Ebből szükségszerűen adódik a kérdés, hogy Brandenstein a korabeli hazai újskolasztika egyik legfontosabb képviselőjeként miért a protestáns Kierkegaardról és éppen Nietzsche-ről írt monográfiákat, nem pedig a skolasztika vagy más filozófiai irányzathoz tartozó gondolkodókról. Választását mindenképpen indokolhatja, ha számításba vesszük, hogy mindkét XIX. századi filozófus éles polémiát folytatott az egyházzal, így akarva-akaratlan részt vállalva a modern kereszténység útjának kijelölésében. Másrészt e gondolkodók kiválasztásakor minden bizonnyal az a cél is ott lebegett Brandenstein szeméi előtt, hogy megismertesse a szélesebb magyar értelmiséget két olyan életművel, amelyek ebben az időben szinte berobbantak az európai gondolkodás fókuszpontjába. A korhangulatnak köszönhetően az európai szellem is egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a „kalapácsos filozófus” és a komor dán bölcselő irányába, nem

²⁴ Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. 1988, Pécs, Pannónia Könyvek.

²⁵ Jellemző momentuma a hazai Kierkegaard-recepciónak, hogy az 1970-es évek elején megjelenő egzisztencializmus-kötetbe még a Brandenstein által magyarított egyik szöveg is bekerül, ami jól érzékelteti a fordítások teljes hiányát. Lásd Köpeczi Béla (szerk.): *Az egzisztencializmus*. 1972, Budapest, Gondolat, 61-69.

²⁶ Veres Ildikó: „Kierkegaard, a »magánkeresztény«”. In Brandenstein Béla: *Kierkegaard*. 2005, Budapest, Kairosz, 5–25. itt: 22.

utolsó sorban életművük kultúrkritikai és válságelméleti vonatkozásai miatt, ami szerzőnket (és az 1930-as magyar nyelvű recepció más alakjait) is foglalkoztatta.

Szintén Veres mutat rá, hogy Brandensteinnek már a Kierkegaard-könyvben meggyőződésévé érett a később Nietzschével kapcsolatban is felbukkanó gondolat, miszerint a „magány, a befelé fordulás, az introvertáltság az emberi nagyság jellemzője.”²⁷ Ez a meg-nem értettség, elkülönülés aztán gyakran szenvedélyességig felfokozott öntudatban és vad korkritikában kulminálódott, ahogy arra – Nietzsche, Kierkegaard és Hamvas kapcsán – Thiel Katalin szintén felhívta a figyelmet²⁸. A gondolat genealógiájának kutatásakor minden bizonnyal Karl Jaspers kivétel-elméletéig kell visszamennünk, aki az *Ész és egzisztencia* című tanulmányában²⁹ igyekezett kimutatni német és dán elődeinek gondolati rokonságát, amelynek során a magányt a legfőbb összekötő elemek között írta le.

II. Kereszténység

Abból érdemes itt kiindulnunk, amit Hanák Tibor mondott Brandensteinről nekrológiájának záró soraiban³⁰: „Brandenstein Béla életében és filozófiájában egyaránt mélységesen vallásos gondolkodó volt. Filozófiája istenközpontú, Istenhez emelő rendszer, melyben mindig a végsőről és elsőről, az őslényről és az ősfényről van szó, vagyis filozófiája lényegében teológia, azaz istentan.” Csak látszólag mond ennek ellent Veres Ildikónak az a kijelentése, miszerint Brandenstein – mélységes hite ellenére – több szempontból is helyeselte Nietzsche egyház- és valláskritikáját. Ennek okára, jogosságára maga Brandenstein világított rá egy 1933-as tanulmányában:

A kereszténységből fakadó dekadencia végső és fő szimptomái azután a szív vallási üressége, a természet rombolása, a száraz hasznosság álláspont, a számító üzleti szellem kegyetlensége, a pragmatista tudomány, az industrializmus, a nagyvárosi nyomor és a nacionalista tömegek pozitívista hatalmi politikája.³¹

²⁷ Veres Ildikó: „Egy szimbolikus metafizika – Brandenstein Nietzsche-képe”. In Loboczky János (szerk.): *„Európa Nietzsche után”: az Egerben, 2004. június 4-5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai*. 2005, Eger, EKF Líceum, 295–304, 300.

²⁸ Thiel Katalin: *Maszkjáték. Hamvas Béla Kierkegaard és Nietzsche tükrében*. 2002, Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, itt: 75.

²⁹ Jaspers, Karl: „Ész és egzisztencia”. In Dékány András (szerk.): *Ész, élet, egzisztencia II–III*. 1992, Szeged, Társadalomtudományi Kör, 343–430.

³⁰ Hanák 2005, 72–73.

³¹ Brandenstein 1933, 305.

Másutt pedig sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy Nietzsche energiáit a krízis diagnosztizálására, és nem inkább annak elhárítására fordította. „Talán ezzel napjaink sok nehéz szellemi és vallási válságát is megelőzhette és elháríthatta volna: a 19. században talán senki sem volt erre hivatottabb, mint ő”.³² Hamvas Béla 1937-es *Világválság* című tanulmányában nem véletlenül sorolta éppen Nietzschét és Kierkegaard-t a „profetikus krizeológiák” legfontosabb alkotói közé³³, hiszen szerinte éppen ők ketten voltak képesek arra, hogy a XX. század első évtizedeiben már az élet minden területén letagadhatatlanná váló krízist előre jelezzék, ugyanakkor ennek egyik lényeges következményeként erőteljes valláskritikát tudtak kifejteni.

Brandenstein fontosnak tartotta kiemelni, hogy Nietzsche a bírálata során kétféle kereszténységet különböztetett meg. A semmiből önmagát felépítő ősegyházról elismeréssel, még a középkoriról is mint kultúraalkotóról beszél, ezzel szemben a modern egyházban a dekadencia okozóját látja, a protestantizmust pedig egyenesen „a kereszténység féloldali lebénulásának, elpolgáriasodásának, ellaposodásának tekinti.”³⁴ Ugyanez a kifogás szinte közhelyként benne volt a kor valláskritikai irodalmában, és egy az egyben megtalálható a dán gondolkodó műveiben is.

Nincs teljesen igaza Nagy Andrásnak, amikor a magyarországi Kierkegaard-hatástörténetet elemző paradigmátikus tanulmányában azt veti Brandenstein szemére³⁵, hogy szándékosan elhallgatta a dán filozófus munkásságának valláskritikai elemeit. Annak ellenére, hogy e téma nincs kellő alaposággal kifejtve a műben, több alkalommal is találhatunk a kierkegaard-i álláspontot bemutató részeket, ahol ilyen mondatok sorakoznak: „A spekuláció, amely a kereszténység terminológiáját kisajátította, szellemi csőd felé viszi a társadalmat. [...] Mert könnyebb kereszténnyé lenni, ha az ember nem keresztény, mint kereszténnyé lenni, ha az ember keresztény” (50. o.). Az 1851-1852-es évek egyházellenes kirohanásairól szólva pedig Brandenstein kiemelte, hogy Kierkegaardnak igaza volt, amikor kora világias, kényelmes polgári életet élő, állami hivatalnokká vedlett papjait pellengérré állította, és amikor rámutatott az egyház és az állam eszméinek összeegyeztethetlenségére. „Nem lehet a kereszténységet pusztá tanná elfakítani, amely szerint nem élünk, amelyért nem szenvedünk, hanem mellette világian élünk, nagy gáztetteket okosan kerülünk és ravaszul az élet élvezete után sompolygunk: itt már nincs kereszténység.” (78. o.) Az istentiszteletet egyenesen Isten kigúnyolásának, az ezen való részvételt gonosz, hazug tettnek bélyegezte. Brandenstein azt sem hallgatta el, hogy 1855-ben Kierkegaard *A pillanat* című röpirat-sorozatában „nyíltan és nagyon élesen szakít a dán államegyházzal.” (81. o.)

³² Brandenstein 1943, 496.

³³ Hamvas Béla: *Világválság*. 1983, Budapest, Magvető, 63–80.

³⁴ Brandenstein 1933, 307.

³⁵ Nagy András: „Magyar Kierkegaard”. In uő: *Az árnyjátékos*. 2011, Budapest, L'Harmattan, 135–158., itt: 145.

Összességében tehát kijelenthetjük, hogy Brandenstein a kereszténységkritikai elemekre megfelelően érzékeny, azokat korrekt módon a kierkegaard-i életmű összetevőiként szerepeltető elemzésre törekedett. A problémakör egy lényegi eleméről azonban még nem beszéltünk, amelynek bemutatásában nagy segítségünkre lesznek a mű utolsó sorai (89. o.):

Ő valóban magánkeresztény, Krisztusnak hű, de magányos követője volt. [...]riási erőfeszítések és harcok árán megnemesedett egyénisége és az igazságot élni törekvő élete, valamint szellemi tevékenységének gazdag, mély és rengeteg jószág-, igazság- és szépségértéket megvalósító gyümölcssei eleven példája és kincses forrásai lesznek az emberiségnek mindaddig, míg az emberi egyén szellemiségének és a kereszténységnek keresője és szeretője él.

Jól érzékelhető itt Brandenstein egyik fontos törekvése, nevezetesen a dán filozófus meg- és átmentése a kereszténység számára, amiért azonban súlyos árat kell fizetnie. Főként ennek számlájára írható, hogy a szerző többnyire pontos interpretátori iránytűje a könyv utolsó oldalának összegző szándékú soraiban megzavarodni látszik. A leglényegesebb kierkegaard-i gondolatok összegyűjtése során több téves értelmezésre bukkanhatunk. Kiemeli például, hogy a dán gondolkodó egyáltalán nem értékelte, nem ismerte föl a közösség szerepét, amivel talán még egyet is érthetünk, az ebből levont következtetések viszont már egyértelműen a kierkegaard-i szándék teljes félreértéséről tanúskodnak:

Nem érti meg eléggé az objektív, az egyetemes tárgyi szellemet sem; ezért nem becsüli egyrészt Hegel érdemeit és nem tudja igazában az állam és a történelem jelentőségét felfogni. Másrészt ezért nem érti és értékeli igazában az Egyház eszméjét” (89. o.).

III. A Kierkegaard-könyv

Miután Brandenstein Béla Kierkegaard iránti érdeklődésének motivációit és eszmei kontextusát felvázoltuk, most térjünk rá magának a könyvnek az áttekintésére, amely először három részletben a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg. Habár e monografikus jellegű munkát terjedelme miatt mégis inkább az ismertetőik szintjére kalibrálhatjuk, alaposságát, igényességét azonban jól mutatja, hogy az addigra szórványosan már jelentkező magyar nyelvű szakirodalom, Noszlopi László, Széles László és Tavaszy Sándor írásai mellett bőségesen válogatott a fellelhető, legfőképp német nyelvű munkák közül is. Hivatkozik például Georg Brandes, Theodor Haecker, Erich Przywara vagy Christoph Schrempf írásaira, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Szintén önmagáért beszél, hogy Brandenstein pontosan és rendszeresen citálta a Kierkegaard-művek eddigre már rendelkezésre álló német fordításait. Ráadásul a mű kétség kívül konstruktívan használja a rendelkezésre álló szövegeket, hiszen egyértelműen polemikus alapállásra törekszik velük szemben: nem csupán a kierkegaard-i gondolatokkal, hanem a szakirodalommal is vitatkozni mer.

Az első ránézésre teljesen homogénnek tűnő mű huszonkét római számmal jelölt fejezetre tagolódik, amelyekben belül a súlypontok érzékelhető változásának megfelelően a további tagolás szándéka is felismerhető. Az első rész (3-8. o.) bevezetésnek is tekinthető, amelynek középpontjában a paradoxonként meghatározott ember fogalma áll. Egy antropológiai kontextualizálást követően az ember-fogalom filozófiatörténeti áttekintésének végpontja a hegeli és kierkegaard-i polémia. Ugyanakkor már itt elkezdődik a dán filozófus személyiségének részletes pszichológiai elemzése. Elsősorban a biográfiai sarokpontok mentén folytatódik ez a feltérképezés a következő oldalakon is (II-III. fejezet, 8-22. o.). Nagy András erős kritikával illetve Brandenstein módszerét, és súlyos hibaként róta fel az „egyszerű pszichologizálást”, amelynek segítségével a szerző szerinte könnyű, főleg életrajzi magyarázatokhoz menekült:

A könyvben így mutatkozott meg az életrajz és a kommentált bibliográfia sajátos, kettős tükre, és sokszor a biográfia színes epizódjai – a nevetséges, olykor szinte clownszerű alak kalandjainak megidézése – kínáltak könnyű magyarázatokat bonyolult összefüggésekre; így a filozófiai és teológiai felismerések egy deviáns különc rögtönzéseiként mutatkoztak meg.³⁶

Még ha helyenként igazat is kell adnunk Nagynak, kritikáját túlzásnak érezhetjük, hiszen ha hibaként rójuk fel az életrajzi elemek keretként való felhasználását az életmű megértéséhez, akkor

³⁶ Nagy: „Magyar Kierkegaard”, 2011, 145.

ezt rengeteg mai elismert interpretátor esetében is megtehetnénk, hiszen tendenciózus jelenségről van szó, amely az egész Kierkegaard-recepcióban megfigyelhető. Esetleg azzal vádolhatjuk Brandensteint, hogy túlzott magyarázó erőt tulajdonított a biográfia eseményeinek, azonban ennek elfogadható mértéke szintén vitára adhat okot.

A IV. fejezettől (23. o.) kezdve aztán egyre inkább a művek ismertetése, fő gondolatainak bemutatása kerül a középpontba, bár ennek keretében mindvégig ott maradnak az életrajz eseményei, fordulópontjai. Brandenstein nem csupán bemutat és értelmez, hanem értékeli is, amikor egymás mellé teszi, összeveti Kierkegaard műveit. Habár csak közvetett módon, mégis markánsan kijelölte azokat a kérdésköröket, problémákat, szövegeket, amelyek nagyobb hangsúlyt kaptak a későbbi magyar recepcióban.

Összesen mintegy harminc Kierkegaard-műről³⁷ beszél Brandenstein (23-78. o.), kiemelten nagy hangsúlyt fektetve a *Vagy-vagy* elemzésére. Nagy András egy külön tanulmányban³⁸ igyekezett bemutatni a kierkegaard-i fő mű magyar recepciójának rögzös útját, melynek során pár bekezdésben a brandensteini interpretációt is kritizálta. Nagy a magyar Kierkegaard-recepció első szárnypróbálgatásaiként létrejött művekkel kapcsolatban lesújtó véleményt fogalmazott meg, miszerint ezek „sajnos sem jelentősek, sem jók nem voltak”.³⁹ Számbavételüket a szerző Brandenstein Béla „legteljesebb áttekintést” nyújtó könyvével kezdi. Ez az 1930-as években keletkezett alig tucatnyi írás kronológiai rendjétől való eltérés minden bizonnyal egyfajta értékítéletet is tükröz. Ennek ellenére alig találunk tisztán pozitív állítást a művel kapcsolatban, Nagy elsősorban a negatívumokra koncentrál, főként azokat a „hibákat” kiemelve, amelyek megfigyelhetőek más kortárs művek esetében is, illetve továbböröklődtek a magyar recepcióban. Kiemeli például, hogy „Brandenstein olvasatában, hogy a mű a romantikus korszellem szülöttje, s egy »szeszélyes«, bár rendkívül eredeti tehetség műve, amely különös vonzást gyakorol olvasójára; és noha igen eredeti és érdekes, mégis inkább kerülendő.”⁴⁰ Fel kell tennünk a kérdést, nem ragadt-e Brandensteinre egy kevés a kierkegaard-i iróniából, ami elkerülte Nagy András figyelmét? Hiszen amennyiben komolyan vesszük az iménti Kierkegaard-ral kapcsolatos értékelését, akkor mi oka lett volna rá, hogy egy népszerűsítő szándékú könyvet szenteljen neki?

³⁷ A kierkegaard-i disszertáció és naplók mellett a következő művek szerepelnek: *A félelem fogalmáról*, *A pillanat (10 db. röpirat)*, *A szeretet művei*, *A szeretet élete és működése*, *A válság és egy válság egy színészno életében*, *Az igazság tanúja volt-e Mynster püspök?*, *Az ismétlés*, *Bűnös? Nem bűnös?*, *Félelem és reszketés*, *Filozófiai morzsák*, *egy kis filozófia is*, *Halálos betegség*, *Három építő beszéd*, *In Vino Veritas*, *Írói működésem szempontjai*, *Írói működésemről*, *Kereszténységbe való begyakorlás*, *Két építő beszéd*, *Különböző szellemű építő beszédek*, *Lezáró tudománytalan utóirat*, *Önvizsgálatra a jelennek ajánlva*, *Szjakaszok az életúton*, *Vagy-vagy*. Érdemes megfigyelni egyrészt, hogy számos munka később ezzel a címmel került be a magyar filozófiai kánonba, másrészt hogy van olyan, aminek máig nincs magyar fordítása.

³⁸ Nagy András: „Hosszú utunk az *Enten-Ellertől* a *Vagy-vagyig*”. In uő: *Az árnyjátékos*. 2011, Budapest, L'Harmattan, 159–180.

³⁹ Nagy: „Magyar Kierkegaard”, 2011, 144.

⁴⁰ Nagy: „Hosszú utunk”, 2011, 165.

Széles Lászlóval kapcsolatban állapítja meg helyesen Nagy András, azonban Brandensteinre is vonatkoztatja: „A filozófiai készültség és szövegelemzésben érzékelhető empátiahiány keservesen megbosszulta magát az értelmezésen, de ami még sajnálatosabb: a Kierkegaard-recepción, mégpedig hosszú távon.”⁴¹ Vajon milyen „interpretációs hibák” öröklődtek tovább? Azt is joggal a szerző szemére vethetjük, hogy „a *Szerzőségről* című Kierkegaard-mű kínált megfejtést a bonyolultan komponált életműre – az a mű, amelyik a fiktív bonyodalmak fokozását, a maszkok újabb maszk mögé rejtését szolgálta.”⁴² Itt arról a szövegről van szó, amelynek Brandenstein az *Írói működéséről* címet adta⁴³, és amelynek az életműben mindenképpen kiemelt jelentőséget szokás tulajdonítani. Másrészt viszont már ennek a különleges szerepnek a megsejtése, az álnevesség konstatálása is elismerést érdemel, még ha Brandenstein valóban nem is volt képes a kierkegaard-i inkognitó jelenségének, a maszkirodalom komplexitásának megértésére; amire egyébként a korban alig néhány interpretátornál találunk halvány utalásokat. Ezek közé sorolható Hamvas Béla, aki Jaspers nyomán nem csupán leírta a jelenséget, hanem – talán nem is tudatosan – több művében is élt a polifónia valamilyen lehetőségével.⁴⁴ Mindenképpen le kell szögeznünk azonban, hogy Brandenstein, még ha csak rövid utalások erejéig is, de konstatálta az álneves és saját néven kiadott kierkegaard-i írások tematikus, stiláris eltéréseit, illetve a művek „dialogicitását” is. A „*Kereszténységbe való begyakorlasként*” fordított⁴⁵ művel kapcsolatban például a következőket olvashatjuk: „szerzőnek megint Anti-Climacus van feltüntetve. Ezt a nevet azért választja, mert Johannes Climacus írásaikor lelkében volt egy lehetőség, hogy nem hagyja magát a kereszténységtől legyőzni, bár egész életével hozzá akart tartozni.” (76. o.) Brandenstein tehát rögzíti a Climacus neve alatt megjelenő *Filozófiai morzsák* és *Lezáró tudománytalan utóirat*, valamint az Anti-Climacus-szövegek⁴⁶ legfontosabb különbségét. Ez abban ragadható meg, hogy míg az előbbi „a keresztény hit mibenlétét gondolatkíséret útján megközelítő filozófus”, addig az utóbbi „eminens értelemben keresztény, ezért a hiteles kereszténység álláspontjáról mond kritikát a fennálló kereszténység felett”- foglalja össze nagy éleslátással a műhöz írott előszavában Hidas Zoltán.⁴⁷

⁴¹ *Uo.*

⁴² Nagy: „Magyar Kierkegaard”, 2011, 145.

⁴³ Magyarul a következő kötetben jelent meg *Szerzői tevékenységről* címen: Kierkegaard, Søren: *Szerzői tevékenységről* (ford. Hidas Zoltán). 2000, Debrecen, Latin Betűk, 13–25.

⁴⁴ Lásd erről bővebben „Válságból válságba – kierkegaard-i lábnyomok Hamvas Béla életművében” című tanulmányomat a *Létiünk* folyóirat 2014/1. számában.

⁴⁵ A következő műről van szó: Kierkegaard, Søren: *A keresztény hit iskolája*. 1998, Budapest, Atlantisz.

⁴⁶ *A keresztény hit iskolája* mellett *A halálos betegség* sorolható ide.

⁴⁷ Kierkegaard 1998, 10.

Brandenstein nem csupán azt ismerte fel, hogy a *Lezáró tudománytalan utóirat* fordulópontot jelentett Kierkegaard pályáján⁴⁸, hiszen ebben végleg leszámolt az álneveléssel, hanem azt is, hogy itt a kereszténnyé válás egy másik útját mutatta be. Tehát nem csak az esztétikai életfelfogásból, hanem a rendszeralkotó, spekulatív filozófiából kiindulva is el lehet jutni a hitig. „Csak a szubjektív, azaz nem rendszereket alkotó, hanem örökké törekvő, kereső, gondolkodó ember juthat közel a kereszténység igazságához”- hangsúlyozza (48. o.), ami azért érdekes, mert ő maga éppen „az utolsó nagy rendszeralkotóként” jelent meg a hazai filozófia történetében. Az ilyen filozófiáknak éppen a lezártág, befejezettség hamis illúzióját rója föl, amit a koppenhágai gondolkodó is gyakran megfogalmazott velük szemben.

Egészen az utolsó előtti fejezetig tehát a kierkegaard-i életmű alapos, ugyanakkor lényegre törő bemutatása adja a fő irányt. Ekkor azonban, akár csak a könyv elején, újból az életrajzi elemek kerülnek előtérbe, különös tekintettel Kierkegaard utolsó éveinek protestantizmus elleni kirohanásaira és egyházkritikai nézeteire. Ezek részletességét figyelembe véve nem tartom kellően megalapozottnak Nagy András azon kijelentését, miszerint Brandenstein ugyan önálló részt szentelt a dán gondolkodó Hegellel folytatott polémiájának, ugyanakkor az egyház elleni támadásról nem ejt szót⁴⁹. Ez utóbbi állítás elleni érveinket fentebb részletesen bemutattuk.

A XXII. fejezet célja egyértelműen az eddigiek összegzése, a lezárás. Az egész mű összefoglalásaként Brandenstein a következő kérdésre keresi a választ: „Hogyan érthető meg Kierkegaard élete és egyénisége?” (83. o.) Jellemének olyan alapvonásait emeli ki itt a szerző, mint például az „erős lélek gyöngye testben”, amely szerinte alkalmas arra, hogy nem csak egyes tulajdonságait, de egész sorsát is megmagyarázza. Hiszen a szellemi élet terén való kompenzáció, az érzékenység, a befelé fordulás, a végzetes magány, ugyanakkor polemikus hajlama is mind ennek folyománya.

Második lényegi vonásaként említhető szerinte „a nagy és mély egyenesség”, amely elsősorban Kierkegaardnak az élet egészének megélésére való törekvésében és a kereszténység irányába való elmozdulásában érhető tetten. Ha az első magyarázattal egyet is érthetünk, hiszen az életlehetőségek következetes végigélése mindenképpen a dán filozófus legnagyobb érdeme, az utóbbit viszont a katolikus Brandenstein egyik fontos tévedéseként kell értékelnünk. Kierkegaard

⁴⁸ Gyenge Zoltán e fordulat lényegéről így ír: „A Kierkegaard által használt nyelvezet is megváltozik. A költői kifejezésmód megtörik, és sokkal inkább egy elmélyült filozófiai látásmódhoz idomul. Vizsgálódásának középpontjába egyes egzisztenciális kérdések kerülnek (*szorongás, kétségbeesés, szenvedély* stb.) az egyik, míg egyes modális kategóriák (szükségyszerűség, valóság, lehetőség stb.) a másik oldalon. Igaz ez két monumentális, a *Stádiumok az élet útján* és a *Lezáró tudománytalan utóirat* címet viselő könyveire. Ez utóbbi írást szokták filozófiai főművének is tekinteni, mely egyben az első alkotói korszakot is valóban »lezárta«.” (Gyenge Zoltán: *Az egzisztencia évszázada: esszék és tanulmányok*. 2001, Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 110.)

⁴⁹ Nagy: „Magyar Kierkegaard”, 2011, 145.

harca a „szókereszténység” ellen közismert, de a protestantizmustól a katolicizmus felé fordulása már annál inkább vitatható állítás.

A „harmadik lelki fővonása a rendkívül buja képzelettől támogatott féktelen érzelmi élvezetvágy volt.” (85. o.) A három közül ez a leginkább vitatható állítása Brandensteinnek, legalábbis ami a megfogalmazást illeti mindenképp, hiszen a következő mondatban így folytatta: „...ez tette volna erősebb testtel Don Juanná, és ez tette volna gyöngye fizikuma mellett lelki Don Juanná, a képzelet sexualis-erotikus hősévé, majd démonikus szellemi szadistává.” (86. o.) Nagy András ezt némileg félrevezető módon kifejezetten a *Vagy-vagy*-gyal kapcsolatban idézi⁵⁰, holott Brandenstein az egész kierkegaard-i személyiség megértésnek egyik kulcsaként szerepelteti⁵¹, ráadásul úgy, hogy hangsúlyozza, „ez a féktelen »szellemi érzékisége« volt a legveszedelmesebb tényező, amelyet értékigénylő egyenességének le kellett gyűrnie, és legyűrése érteti meg a győző egyenességének aszkétavonásait” (uo.). Arra viszont egyértelműen helyesen mutat rá Nagy, hogy a marxista interpretátorok ezt a gondolatot felkapva, továbbvíve értelmezik majd a kierkegaard-i fő mű első részének szövegeit⁵². *A csábító naplójának* lapjain Brandenstein olvasatában a „feneketlen immoralitás” jelent meg, amellyel egyértelműen megalapozta azt az interpretációs hagyományt, amely egyenlőségjelet tesz a mű(vek) szerzője és inkognitója közé. Ennek köszönhetően a későbbi olvasók „képmutató és puritán indulattal a buja képzelgést és az öncélú kéjvágyat vetették a szerző szemére, a mű további befogadói számára is megalapozva a fatális félreértéseket.”⁵³ Véleményem szerint, ha nem is cáfolják, de mindenképpen árnyalják mindezt a *Lezáró tudománytalan utóirat* álnevességével kapcsolatban fentebb mondottak.

⁵⁰ Nagy: „Hosszú utunk”, 2011, 166.

⁵¹ A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy a gondolat szerepel Brandesteinnél a *Csábító naplóját* elemző részben is a következő formában, ahol valóban a szerző Kierkegaard-ral kapcsolatos nem eléggé mély megértésen alapuló, így szükségszerűen téves ítéleteire lehet példa: „...ez a szerelemben és a nemiségben való önző és gyümölcstelen szellemi vájkálás végeredményben visszataszító. Az író valóban szélsőségesen tudja érzékelteni az ilyen jogtalan eufemizmustal esztétikainak nevezett életfelfogás feneketlen erkölcstelenségét, de az olvasóban azt a gyanút is kelti, hogy ez a kegyetlenül realizisztikus csábítási történet és a hős élvezete egyúttal az író egy kevésbé rokonszenves oldalának kiírás után való kiélését és ilyen módon ártalmatlanná tételét is jelenti.” (28. o.)

⁵² Lásd például Heller Ágnes: „A szerencsétlen tudat fenomenológiája. Kierkegaard »Vagy-vagy«-ának történelmi funkciójáról”. In uő: *Portrétvázlatok az etika történetéből*. 1976, Budapest, Gondolat, 289–332. vagy Szilágyi Ákos: „A *Vagy-vagy* szerelemfilozófiája”. *Valóság* 1978/12, 14–22.

⁵³ Nagy: „Hosszú utunk”, 2011, 165. sk.

IV. Összegzés

Brandenstein Béla munkásságában tehát Kierkegaardnak nem jutott döntő szerep, inkább csak egy „fiatalkori botlasként”, tudományos érdeklődésének kielégítéseként kell értékelnünk a neki szentelt tanulmányt. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Brandenstein, mint ahogy senki a korabeli magyar nyelvű recepcióban, nem volt Kierkegaard-szakértő. Míg egy filozófiatörténeti munka szűkre szabott keretei között mozogva a személyes érintettség hiánya előny is lehetne, itt sajnálatos módon több szempontból is hiátust eredményez. Ugyanakkor a könyv jelentősége abban a látens célkitűzésben érhető tetten legmarkánsabban, hogy átfogó képet adjon a magyar olvasóknak a korban egyre nagyobb figyelmet provokáló kierkegaard-i életműről. Korlátai ellenére kétségtelenül képes volt rá, hogy felkeltse az érdeklődést és – a popularitás követelményeinek is eleget téve – importálja a dán filozófus eszméit a hazai gondolkodásba. Habár pontos, alapos, a kor színvonalának mindenképpen megfelelő munkáról van szó, az apróbb tárgyi és interpretációs tévedések, valamint egy-két ezekből szükségszerűen adódó súlyosabb értelmezési hiba sokat levon a mű értékéből. Mindezeket figyelembe véve találó Nagy Andrásnak – egy a közelmúltban rendezett konferencián – a Brandenstein-könyvvel kapcsolatos megjegyzése: „méltán merült feledésbe, noha újra megjelent”⁵⁴.

⁵⁴ A 2013. november 21–22-én zajlott Válság és váltság című konferencián elhangzott előadástól van szó, amely online is megtekinthető: <http://www.youtube.com/watch?v=7DZ2i3p9INg&list=PLbejjDOrLj84-zMSTaNIChSeRs6tLJvf&index=13>, utolsó letöltés: 2014. február 7.

Referencia:

- Brandenstein Béla: *Kant és a német idealizmus*. 1932, Budapest, Medvei Dezső
- Brandenstein Béla: „Nietzsche kultúrákritikája és kultúránk jövő alakulása”. *Magyar Kultúra* 1933/1, 295–307.
- Brandenstein Béla: *Kierkegaard*. 1934, Budapest, Franklin Társulat (újabb kiadása Veres Ildikó előszavával: 2005, Budapest, Kairosz.)
- Brandenstein Béla: „Heidegger egzisztenciális filozófiája”. *Athenaeum* 1939, 293, 309–310.
- Brandenstein Béla: *Platon*. 1941, Budapest, Szent István Társulat
- Brandenstein Béla: *Nietzsche*. 1943, Budapest, Szent István Társulat. (Reprint kiadás: 2002, Budapest, Szent István Társulat.)
- Brandenstein Béla: *Leben und Tod. Grundfragen der Existenz*. 1948, Bonn, H. Bouvier u. Co.
- Dukai András: „Brandenstein Béla bibliográfia”. In Veres Ildikó (szerk.): *Brandenstein Béla emlékkönyv*. 2002, Hága, Mikes International, 68–77.
- Farkas Szilárd: „Válságból válságba – kierkegaard-i lábnyomok Hamvas Béla életművében”. *Létünk* 2014/1, 40–67.
- Gyenge Zoltán: *Az egzisztencia évszázada: esszék és tanulmányok*. 2001, Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
- Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. 1988, Pécs, Pannónia Könyvek
- Hamvas Béla: *Világválság*. 1983, Budapest, Magvető
- Hanák Tibor: „Brandenstein Béla – A filozófus”. *Mikes International* 2005/3, 70–73.
- Heller Ágnes: „A szerencsétlen tudat fenomenológiája. Kierkegaard »Vagy-vagy«-ának történelmi funkciójáról”. In uő: *Portrétvázlatok az etika történetéből*. 1976, Budapest, Gondolat, 289–332.
- Jaspers, Karl: „Ész és egzisztencia”. In Dékány András (szerk.): *Ész, élet, egzisztencia II–III*. 1992, Szeged, Társadalomtudományi Kör, 343–430.
- Kierkegaard, Søren: *A keresztény hit iskolája*. 1998, Budapest, Atlantisz.
- Kierkegaard, Søren: *Szerzői tevékenységéről* (ford. Hidas Zoltán). 2000, Debrecen, Latin Betűk, 13–25.
- Kiss Endre: *Friedrich Nietzsche filozófiája*. 1993, Budapest, Gondolat, 9–46.
- Köpeczi Béla (szerk.): *Az egzisztencializmus*. 1972, Budapest, Gondolat.
- Laczkó Sándor: „Brandenstein Béla és a Magyar Filozófiai Társaság vitaulései”. In Veres Ildikó (szerk.): *Brandenstein Béla emlékkönyv*. 2002, Hága, Mikes International, 65–67.
- Nagy András: „Hosszú utunk az Enten-Ellertől a Vagy-vagyig”. In uő: *Az árnyjátékos*. 2011, Budapest, L'Harmattan, 159–180.
- Nagy András: „Magyar Kierkegaard”. In uő: *Az árnyjátékos*. 2011, Budapest, L'Harmattan, 135–158.
- Nagy András: „Minden válság megoldása a váltság – a csoda.” Válság és váltság konferencia, 2013. november 21–22.
<http://www.youtube.com/watch?v=7DZ2i3p9INg&list=PLbejjDOtLj84-zMSTaNlnChSeRs6tLlvf&index=13>, utolsó letöltés: 2014. február 7.
- Noszlopi László: „A modern társadalom embere Kierkegaard szemléletében”. *Társadalomtudomány* 1933, 89–93.
- Szilágyi Ákos: „A Vagy-vagy szerelemfilozófiája”. *Valóság* 1978/12, 14–22.
- Tavaszy Sándor: *Kierkegaard személyisége és gondolkozása*. 1930, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum
- Thiel Katalin: *Maszkjáték. Hamvas Béla Kierkegaard és Nietzsche tükrében*. 2002, Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
- Veres Ildikó: „Kierkegaard, a »magánkeresztény«”. In Brandenstein Béla: *Kierkegaard*. 2005, Budapest, Kairosz, 5–25.
- Veres Ildikó: „Egy szimbolikus metafizika – Brandenstein Nietzsche-képe”. In Loboczky János (szerk.): „Európa Nietzsche után”: az Egerben, 2004. június 4-5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. 2005, Eger, EKF Líceum, 295–304.

- Veres Ildikó: „Brandenstein Béla »nyelvi játékaik«”. In uő: *Hiány-Filozófia-Kritika. Válogatott tanulmányok a magyar filozófia történetéből.* 2011, Kolozsvár-Szeged, 237–257.
- Veres Ildikó: „Meditációk a filozófia jelenéről és jövőjéről – Halasy és Brandenstein”. In uő: *Hiány-Filozófia-Kritika. Válogatott tanulmányok a magyar filozófia történetéből.* 2011, Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 261–276.